

Prévost abbé, Rákóczi József és Brenner

1735-ben II. Rákóczi Ferenc meghalt Rodostóban, halálát sokan megsiratták, így Mikes Kelemen is Törökországi leveleiben. Fia, Rákóczi György Franciaországban élt, másik fia, Rákóczi József Olaszországban járt, miután Bécsből megszökött. A fejedelem utolsó napjaiban is azzal foglalkozott, hogyan lehetne Franciaország segítségével megindítani a harcot Magyarország felszabadításáért, felhasználva a II. Ágost halála utáni lengyel nemzetközi vitát. Leveleket küldött Bon nevű párizsi ügyvivőjének. Az ügyvivő lelkiismeretes ember volt, és igyekezett tanácsokat adni a francia udvarnak, de Versailles nem mozdult (Köpeczi, 1991).

Az abbé megbízatása

A Rodostóba igyekvő Rákóczi József megjárta az olasz városokat a francia követek segítségével, eljutott Párizsba is, ott meg is házasodott. Apja halálának hírére Spanyolországban hallotta, s igyekezett találkozni öccsével, Rákóczi Györggyel (Köpeczi, 2009). Megállapodtak abban, hogy ő kapja a rodostói örökséget, öccse pedig a francia király által adományozott segély egy részét átengedi fivérének. Ezen ügyek intézésében részt vett Rákóczi egykori barátja, Toulouse gróf is (Köpeczi, 2009). Rákóczi innen Törökországba ment, és Rodostóban telepedett le, várva a Porta döntését.

1737. augusztus 19-én írja levelét Fleury bíborshoz, amelyben közli, hogy várja a döntést, és kéri a francia és spanyol király segítségét. Itt említi a következőket: „M. l'abbé Prévôt, chargé de mes affaires quand j'étais encore à Paris que V. E. donneroit des ordres et des instructions à Marquis Vaulgrenant de S.M.T.C. a la Cour d'Espagne”, azaz: „Prévôt abbét megbízam, amikor Párizsban voltam, hogy Öexcellenciája parancsokat és utasításokat ad Vaulgrenant márki úrnak, aki a spanyol udvarban a Legkatolikusabb Király követe.” (Kont, 1912, 277.) Rákóczi József tehát e levélben bízta meg Prévôt abbét, hogy lássa el ügyeit. Átböngésztük az abbé 1737-es kronológiáját (Prévost, 1986), de sehol sem találtunk benne utalást e megbízatására. (1)

Ki volt az abbé? Életrajza szerint 1697-ben született és 1763-ban halt meg. Leghíresebb regénye a *Manon Lescaut*.

Feltesszük, hogy eleget tett Rákóczi József megbízásának, tárgyalt Fluery bíborossal, Rákóczi Györggyel és Bonnal. Sajnos levelei nem maradtak meg, így nem tudjuk, hogyan látta el feladatát.

Az *Histoire des Révolutions de Hongrie* szerzője

Az abbé élénk írói és újságírói munkát folytatott, így 1733 és 1737 között szerkesztője volt a *Pour et contre* című folyóiratnak. Neki köszönhetjük, hogy megtudjuk, ki volt az *Histoire des Révolutions de Hongrie* első részének szerzője és Széchenyi Pál kalocsai érsek leveleinek összeállítója. Az első rész alkotmánytörténet, amelyben felhasználja a magyar és külföldi forrásokat, bebizonyítva, hogy jogos volt a szabadság-

harc. Mint Széchenyi íródeákja lemásolta az érsek és mások leveleit, s mikor 1705-ben átállt Rákóczihoz, elvitte azokat. Az első részt és az említett iratokat 1739-ben 6 kötetben kiadta egy hágai kiadó, Jean Néaulme Rákóczi és Bethlen Miklós állítólagos Réverend abbé által írt emlékirataival. A kiadást Prosper Marchand készítette elő. A első rész név nélkül jelent meg. Az abbé a *Pour et contre* 1740. évi XIX. kötetében a következőket írta: „Qu’ills apprennent donc que l’ *Histoire des Révolutions de Hongrie* est de l’abbé Brenner, Ecclésiastique de Transylvanie, attaché a la fortune du Prince François Rakoczy et qui l’avoit accompagné dans sa retraite en Francé.” Magyarul: Tudják meg, hogy az *Histoire des Révolutions de Hongrie* Brenner apáttól való, aki erdélyi egyházi ember volt, Rákóczi Ferenc fejedelem sorsához kötötte magát és elkísérte őt franciaországi menedékébe” (Prévost, 1740, 194.). Elmondja, hogy az apát a fejedelem ügyvivője volt, de szerencsétlen körülmények miatt elvesztette vagyonának nagy részét. Börtönbe került, ott elvágta a torkát, bár végig hűséges volt hozzá. Így folytatja: „J’ai connu quantité de personnes, qui avoient vécu familièrement avec lui et qui m’ont parlé fort avantageusement de son esprit et de son caractère. Il avoit demeuré longtems sur le Quay des Théatins, chez feu M. le Comte de Ponat”, vagyis: „Sok olyan személyt ismertem, akik baráti viszonyban álltak vele és akik kedvezően beszéltek szelleméről és jelleméről. Hosszú ideig a Théatins rakparton élt a néhai gróf Ponatnál” (Prévost, 1740, 194.). Adott esetben a Hôtel de Transylvanie-ről van szó, amely játékbarként szolgált. Azt állítja, hogy az említett kézirat Rákóczihoz került, aki azt nem akarta megjelentetni „császárellenes” jellege miatt. Halála után azonban „történeti érdekessége miatt” mégis közzétették.

Tudjuk, hogy Brenner ismerte a fejedelem *Emlékiratait*, amelynek készítésében részt vett, és az *Histoire*-ban erről meg is emlékezik: „Le Prince avoit ingénument dans ses Mémoires les motifs qui le faisoit agir.” („A fejedelem Emlékirataiban valóban megírta, hogy milyen motívumok vezették a cselekvésre.”) (2) Brenner utal arra, hogy az *Emlékiratok* nem szólnak a külpolitikáról, s ő maga sem tesz egyebet, mint a Béccsel való kapcsolatokat említi meg.

Prévost abbé (1740, 195.) szól az *Histoire* stílusáról is, ezt írva: „Le stile sans être de la dernière exactitude, se soutient avec une force et une chaleur qui empêche l’attention de languir, il est supprenant qu’un étranger et un Transylvain, qui est venu en France dans un âge avancé, ait été capable d’écrire en français avec cette énergie”, vagyis: „A stílus, ha nem is egészen pontos, megállja a helyét azzal az erővel és hévvel, amely megakadályozza, hogy a figyelem ellankadjon. Sőt egyenesen meglepő, hogy egy idegen és egy erdélyi, aki hajlott korban érkezett Franciaországba, képes volt franciául ilyen energiával írni.” Jegyezzük meg, hogy Brenner nem erdélyi, hanem dunántúli, de miután Rákóczi erdélyi fejedelem volt, ezért nevezte így.

Az *Histoire*-nak széles körű visszhangja volt Franciaországban. Ír róla a *Pour et contre*, az *Observations sur les Écrits modernes*, a *Nouvelle Bibliothèque* és a *Mémoires*

A bevezető egyszerre akar „valamilyen haszonnal járni az erkölcsökre” s ugyanakkor „szórakoztató olvasmánnyá válni”. Az elbeszélő „ráébred arra, hogy mások szívének megítélésében előbb a sajátját kell megismernie”, s ezt igyekszik elérni a „legnehezebb és legkényesebb megpróbáltatásokon” keresztül, „tapasztalásokból, amelyek egyszerre idegenek és személyesek, olyan elveket alakít ki, amelyek meghatározzák viselkedését és élete egész hosszú során útmutatást adnak nézeteinek”.

de Trévoux. Magyarországon már 1742-ben tudtak róla, a század végén fordítást készítettek latin nyelven (Köpeczi, 1996, 102.).

Le monde moral

Prévost abbé élete utolsó, befejezetlen művének, amelyet halála után jelentettek meg, a *Le monde moral* (Az erkölcsi világ) címet adta, a mű főhőse pedig Brenner Domokos.

A bevezető egyszerre akar „valamilyen haszonnal járni az erkölcsökre”, s ugyanakkor „szórakoztató olvasmánnyá válni”. Az elbeszélő „ráébred arra, hogy mások szívének megítélésében előbb a sajátját kell megismernie”, s ezt igyekszik elérni a „legnehezebb és legkényesebb megpróbáltatásokon” keresztül, „tapasztalásokból, amelyek egyszerre idegenek és személyesek, olyan elveket alakít ki, amelyek meghatározzák viselkedését és élete egész hosszú során útmutatást adnak nézeteinek”. (3)

E könyv V–VIII. részében mondja el, hogy egy „magyar nemes” költözött egy márki mellé. Rákóczi küldöttjéről van szó, akinek „nagy penziót” juttat Franciaország, és aki azért jött, hogy feljelentsen „B. (Brenner) abbét”. Az apát „rendes ember, de hűtlen követ” volt, „felületessége vagy tékozlásai a rodostói kis udvart megfosztották egy olyan öszszegtől, amely szükséges volt fenntartásához”. (4) A feljelentő kénytelen volt a leveleket átadni a hatóságoknak, Brenner letartóztatták, majd öngyilkos lett. Hamis feljelentés alapján őt is elfogták, s a fejedelem közbenjárására most engedték szabadon.

Brenner történetét a márki mellett tevékenykedő orvos ismerteti, aki Rákóczi mellett is szolgált és tájékozódott az apátról. Brenner Cronstadtban (Brassóban) született, jó nevelésben részesült, s tudása révén neve ismert lett. Fiatal korát a „cabinet obscuritásban” töltötte. Rákóczi azonban magához hívta mint „homme de lettre”-t, aki-re manifesztumainak megírását bízta, így az 1704-es manifesztumét és sok másét, hiszen a „háborút egyszerre vívták tollal és karddal”. A fejedelemnek tulajdonítja, hogy a kalocsai érsek titkára lett, és hogy követeként adhatta elő a „császári minisztereknek az annyira sértő nyilatkozatokat”. Különböző akciókban vett részt a satmári békéig, így a béketárgyalásokon is. A „novellisták” idáig kísérték nyomon. Ezek után Franciaországban tűnt fel, amikor a fejedelem menedéket kapott XIV. Lajostól, „hálából és nemeslelkűségből, és ehhez a nemes cselekedethez egész Európa csatlakozott”. (5) Ekkor tudták meg, hogy az oratorianusoktól jött, amint azt De La Tour „supérieur” elmesélte. Egy holland hajóval érkezett, „pénz és személyes ismeretek nélkül”. Jelentkezett, hogy filozófiai tézist készítsen, szelleme és tudása csodálatot váltott ki, alakja és viselkedésének kedvessége sok barátot szerzett. Amikor a fejedelem Franciaországba jött, Brenner csatlakozott hozzá, amiről a „supérieur” bizonyos fenntartással beszélt.

Clagnyban, ahol Rákóczi megszállt, „az elbeszélő orvos megismerte és tisztelte” az abbét. Innen Rákóczi a kamalduliakhoz ment, „elég sok bizarrság és gyengeség között”. (Itt utal az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-nak az „isteni igazsághoz” írt bevezetőjére, amelyet Prévost kritikájában kifogásolt.) „A fejedelem ezek után vagy saját elhatározásából, vagy azért, mert a régens kevésbé becsülte”, mint a „nagy uralkodó”-t, vagy azért, mert az „aktív karakter és katonai tehetség” (6) erre ösztökélték, elment Törökországba. Érdekeinek képviselőjét Brennerre bízta, akit a „következő évben” letartóztattak. Ekkor hívták rosszulléte miatt az orvost, akinek a követ – mint gyóntatójának – részletesen elmondja történetét, és aki ezt le is írta.

1706-ban részt vett Ódenburg (Sopron) ostrománál, ahol a kurucok „une véritable image des horreurs de la guerre”-t készítettek elő. Itt egy sebesült öregembert talált, aki fel szólította, hogy védje meg őt s a 11 éves „Mlle Tekelyt”, akiket Tekely feleségével együtt elrejtett a csapatok dühétől. Annak a „Tekely” Jánosnak a leányáról van itt szó (tegyük hozzá, hogy Thökölynek nem volt fiútestvére), aki katolikus lett, zenével és festészettel foglalkozott, s titokban feleségül vette „Targowitz”-ből Constantin Basarabe (tehát

Constantin Brîncoveanu) katolikussá lett leányát. Bécsbe költöztek, ahol elvonultan éltek. A karlócai béke után megpróbálta megszerezni bátyja jussát, de nem ért el célt. Felesége meghalt, maga továbbra is jogai mellett szállt síkra, de inkább „sötét filozófiából”, mint érdekből vagy ambícióból. A spanyol örökösödési háborúban, miután látta, hogy a kurucok bátyját nem hívják vissza, a császáriak között maradt és az első csatában meghalt. Inasának, Olasmirnek megparancsolta, hogy leányát vigyék Magyarországra, és egy kolostorban helyezték el. Így kerültek Ödenburgba, ahová betörték Rákóczi hadai, akik Thököly János lányát és feleségét nem fedezték fel, de a pénzüket elvitték. Brenner intézkedik a katonák megfogásában „Forgatz” generálisnál, de eredménytelenül. A kurucok kénytelenek a császáriakkal szemben visszavonulni, az apát visszakíséri a lányt és kíséreit a kolostorba, anyagilag is gondoskodik róluk. Az idős szolga egy támadás áldozata lesz, s „Tekely” János papírai a kolostorban maradnak.

Brenner elemzi azt az érzést, amely feltámadt benne a lány iránt: 34 éves korában arra a felfedezésre jut, hogy „az együttérzés, amelyet az érdem tart fenn s amelyet az ifjúság varázsa és a szépség ostromozott, kiléptettek saját korlátaim közül”. (7) Felmerül benne, hogy szól a fejedelemnek a lányról, de miután kiderül, hogy „Emeric” – tehát Imre – Nikomédiában meghalt s „Ragotsky” lett az örököse, erről lemondott. A háború folytatódik, s ő mint a fejedelem követe részt vesz az angolokkal és a hollandokkal folytatott tárgyalásokban. „Ragotsky” Husztra hívott össze gyűlést, amelyen ő is részt vesz, hogy „felkészítse a lelkeket javaslataira”. A fejedelem azonban közben Lengyelországba ment, amit az apát zokon vett, mert magára hagyta a magyarokat. Hamar kiderül, hogy a békét nem ő, hanem „Caroli” írta alá. Ezek után – érzelmei ellenére is – elfogadja a békét, hogy felkeresse védencét.

Elmegy az „oedenburgi” kolostorba, ahol felfedezi a nagyra nőtt Tekely kisasszonyt, aki „alkatában minden báját egyesítette a nemességgel és a zord időkből egy kissé borús pillantást és ábrándos tünetet kapott, amelyek felismerhetők mindenütt a szerencsétlenségnél”. (8) Előhozták a papírokat, amelyek feltételezték, hogy ha Magyarország „szabad lesz”, „Ragotskyhoz” kell fordulni, vagy „ha ez nem történik meg”, Bécsben kell elintézni a vagyon visszatérítését.

Brenner úgy dönt, hogy a lány nagyapjához, a havaselvei „hospodárhoz” kell fordulni segítségért. „Ismerte őt, s tudta, hogy kész odaállni, ahová érkei kívánják, de ezzel együtt kellemes a természet, öregkorában az élvezetek barátja, kincseiből, amelyekről azt mondták, hogy összegyűjtötte azokat, tisztas szolgálatokat teljesített, a jó ételek kedvelője, bár a görög szertartás híve, amely országának és gyermekkorának a vallása.” (9) Azt remélte, hogy megbocsát „Tekely” grófnak, aki elvette katolikussá lett lányát, és Alexina (vagy Alexiozna) Tekely kisasszonynak, aki nem lehet hibás az elmúlt dolgoért. Ez utóbbi viszont elsírta magát, hogy a „szkizmatikus” családjába kerül, s ez ellen élénken tiltakozik. Prévost ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy ezekben az országokban, ahol „sok a szekta”, a „katolikusok buzgalma nagyon erős”. A lány azzal vigasztalódik, hogy meg fogja nyerni a „hospodar”-t és embereit a katolikusságnak, s ebben a kolostor főnöknője is egyetért vele. Mlle Tekelyt – mondja Brenner – képzelete gyors változásai jellemzik, amelyekben szerepet játszik „nevelésének különlegessége, ahol a világ tudása és a szívét formáló tanulságok nem nyújtották ugyanazt, mint a vallás elvei”. (10)

A követ elmegy Targowitzba (Tárgovište), ahol a „hospodar” már ismerte a gróf és leánya történetét, kifogásolta, hogy ez utóbbi áttért a katolikus vallásra, de kész volt a kislányt szívesen fogadni. Brenner kérte, hogy vallásában ne háborgassák, amit a „hospodar” megígért, „mert mint mondta, ellensége a kényszerítésnek”. Költségét megfizette, és állást ajánlott fel neki, amire nem válaszolt, mert bár csak „első egyházi szolgálata van, annak törvényeit mindig megtartotta”.

A „hospodar” embereket adott Tekely kisasszony elhozatalára, s ezek között volt egy görögkeleti pap is, aki őt át akarta téríteni. A lányt, „mint a törökök teszik”, külön vitték,

s Brenner nem tudott vele beszélgetni. Amikor megérkeztek Mochonába (feltehetőleg Mogoşpaia), Olasmir asszonynak a „hospodar” pénzt adott, de szolgálatáról nem szólt. A követet két érsek társaságában fogadta, s felajánlotta áttérítését s kinevezését a bukaresti érsekségre vagy a miniszterségre. A „hospodar” elmondta, hogy ragaszkodik vallásához, s Tekely kisasszonyt azért küldte el a kolostorba, hogy ismertessék meg vele a „görög rítust”. Ha hű marad vallásához, akkor neki megfelelő férjet ad, de a „legnagyobb boldogság lenne számára”, ha „megváltozna”. Miután Brenner nem akart vallást változtatni, a „hospodar” azt ajánlja fel, hogy legyen követe, úgy, mint „Ragotskynál” volt, foglalkozzék először Tekely kisasszony vagyoni ügyeivel, és intézze el a megfelelő férjhez juttatását.

Az ő utasítására Brenner elindul először Cronstadtba, hogy eladja javait, s kicserélje azokat havasalföldiekkel. Közben találkozik az angol Jeffreyszel, akivel annak idején a magyar béketárgyalásokon tárgyalt, s aki éppen Konstantinápolyba ment, ahol kész volt őt szívesen fogadni. Útközben az apát találkozik egy katolikus remetével, akit már látott elmenetelében, s az ő asztalán megtalálja Tekely kisasszony írását, aki kéri a szerzetest, hogy imádkozzék érte, miután „az oroszánok közé esett”. A lány vérével írta a levelet, s ez mély megdöbbenést kelt Brennerben. A remete a beszélgetés alapján felfedezi Tekely kisasszony létét, és őt és Mme Olasmirt kimenekíti. Épp ekkor érkezik oda Brenner, visszafelé menet Targowitz felé. Ez az ötödik könyv története.

A következőkben megtudjuk, hogy ki az a remete, aki a vállalkozást végbevitte: Ketsernek hívják, Tekely seregében szolgált, majd azt a feladatot kapta, hogy testvérét, „Nadasti” grófnőt mentse ki a zsarnokok kezéből. A császáriak azonban meglettek csapatát a Kárpátokban, mindenki meghalt a csatában, ő maga egy idős remete segítségével remete lett. Amikor meghallotta Tekely kisasszony nevét, felvette régi ruháját, s környékbeli barátaival kiszabadította őt és Olasmir asszonyt. Mielőtt a remetelakba megérkeztek volna, a kisasszony „a hely szellemétől” megérintve – Ketser távollétében –, a „szellemek sűrűsödéseként” rosszul lett. Mme Olasmir mellett keresett menedéket, és „sorsa szerencsétlenségén” kesergett. Ketser visszajött és elvezette a remetelakba, ahol Brenner már megnyugodva találja.

Az apát ezek után azon elmélkedik, hogy merre menjenek, elkerülve a „hospodar” haragját. Végül is Konstantinápolyba akar eljutni, ahol Tekelynek maradt valami vagyona. Ketser azt ajánlja, hogy a Duna felé induljanak, onnan pedig Nicopoltól hajóval tovább. A hajót megrendelik, de Ketser nem akar velük menni, s kevés ellenszolgáltatás fejében visszatér remetének. Brenner később tudja meg, meghalt a „bűnbánat és az erények állandó gyakorlásában”.

A hajón Tekely kisasszony elmondja, hogy miként akarták rávenni vallása megváltoztatására, s hogy jutott arra az ötletre, hogy vérével írja meg levelét, és ezzel legalább a remete figyelmét felhívja. A „hospodar” kezdetben kedvezően fogadta, de tudomására hozta, hogy meg kell változtatnia vallását, mert így „kerülheti el a gyűlöletét és megbotránkozását”. Ezután vitték el a kolostorba, ahol szembeszállt a kísértésekkel, de arról lemondott, hogy ő téríti át a „görögöket” a katolikus hitre. Ketser az erdőben a „kétségbeesés” állapotában találta, s helyzetét a „szokatlansággal” magyarázta, amiből Brenner „jellemének” alakulására figyel fel.

A Dunán feltűnik egy osztrák kereskedő, akit kifognak csónakjából, s aki ezek után elveszi a kalandos élettörténetét, ami Brenner sorsához alig kapcsolódik. Egy török bárka felveszi, s viszi Belgrád felé. Az előadott eseményekre való reagálás arra készíti a követet, hogy figyelje Tekely kisasszony érzelmeinek változását s különösen a „képzelet hatásait” jellemére. „Megbabonázott – írja –, hogy az élet első lépéseiben az emberi nyomorúságok és a szenvedélyek játékát figyeli meg egy természetes és változatos tájban.” (11) Feladatának tartja, hogy a kisasszony megismerkedjék a való világgal és annak realitásaival, s mindenekelőtt a valláshoz való viszonyával. A katolikus vallás iránti hitet igyek-

szik egyeztetni azokkal, akik mást követnek – a *charité* értelmében –, s így jut el a türelmesség hirdetéséhez.

A Dunán Izmailba érkeznek, s onnan Benderbe, ahol Jeffreys angol követtel és feleségével is találkoznak. Itt mondja el Brenner „röviden” XII. Károly és a Porta ellentéteinek történetét. A király ellenállt a szultán utasításának, de a török túlsúlyával szemben meg kellett adnia magát. Ő Konstantinápoly felé indult, a svéd tiszteket a janicsároktól Jeffreys és egy másik követ, Fabrice, pénzzel kimentik. Ezzel ér véget a hatodik rész.

A hetedik rész már Konstantinápolyba visz, ahol Tekely vagyona után kutatnak. Itt értesül a gróf történetéről, mégpedig La Mottraye emlékirataiból, akit meg is említ, s aki elmondja, hogy szerencsétlenségét önmagának és Feriol francia követnek köszönheti, aki rávette őt, hogy Drinápolyban adjon át egy emlékiratot a szultánnak. Oda nem engedték be, száműzték Nicomédiába. Magyarország „leggazdagabb és legerősebb ura” ott lakott haláláig, ő, aki „annyiszor terjesztette nevét egész Európában és annyiszor remegtetette meg a bécsi udvart”. Felesége, Zrínyi Ilona, aki „egyszerre volt híres katonai bátorságával és határozottságával a szerencsétlenségek között” (12), elhatározta, hogy Jeruzsálembe megy s ehhez 4000 dukátot gyűjtött, amelyet a perai jezsuitákra bízott. A pénz halála előtt Tekely visszahozatta, mondván, hogy a fejedelemasszony az összeget a földi Jeruzsálem meglátogatására készítette, de az égihez erre már nincsen szüksége. Egyébként Tekely is gondolt áttérítésére, de kérését végül is visszavonta, s a lutheránus vallásban halt meg. Vagyonát a francia követre bízta, de Feriol nem ismerte ki magát, Des Alleurs pedig, aki utána jött, a svéd üggyel volt elfoglalva. Mikor ő megérkezik, Brenner megjelenik nála s a megmaradt pénzt, a bútorokat és az ezüstöket megkapja, a gyémántokat azonban „Ragotskynak” tartják fenn.

Tekely kisasszony ekkor először Jeffreyséknál, majd nagybátyja udvarmesterénél, Seleutzynél (talán Szöllösy) lakik, aki előadja Feriol történetét. Az úton e követ egy kígyót látott, s arra kérte kedves emberét, Morignyt, hogy kerülje ki, ez azonban kijelentette, hogy nem látja az állatot. Feriol megütötte, majd álmatlanul töltötte éjszakáit, örülete fokozódott, amint elküldték tőle azt a fiatal lányt, akit „figlia d’animának” nevezett, s aki sokak szerint az ő lánya volt. Végül meg kellett kötözni, s hazaküldeni Franciaországba.

Tekely kisasszonynak el kellett döntenie, hogy hol telepszik meg. Jeffreysék Franciaországot ajánlották, amit ő el is fogadott, s elkezdett franciául tanulni. Már az útra készültek, amikor egy újabb esemény következett be: a havasalföldi „hospodar”-t, feleségét, fiait, vejét és kincstárosát elfogták, és a fővárosba vitték. Brenner megismer egy úgynévezett vertabietet, egy olyan görögöt, akit a jezsuiták megtérítettek. Őt nyeri meg arra, hogy a „hospodar”-t áttérítsék. Az áttérés nem hoz sikert, a szultán megérkezik, s a foglyokat kivégzik. Brenner mindent megtesz megmentésükért, s Tekely kisasszony teljes szívvel mellette áll. A követ meg akarja őt kímélni a kivégzés jelenetétől, de ő ragaszkodik ehhez, s így látja a második fiú megingását, akit a „hospodar” figyelmeztetett arra, hogy keresztényként haljon meg.

Tekely kisasszony, Mme Olasmir és Brenner egy holland hajóra szállnak azzal a tervvel, hogy Magyarországra indulnak. A hajó kapitánya, aki elutasítja a katolikus papok cölibátusát, rájön arra, hogy a követ szereti Alexinát, ez igyekszik a gyanút eloszlatni, hoszszan elmélkedve egyházi státuszán. A hajó megáll Nantes-nál, s Brennerék kiszállnak.

A nyolcadik rész elmondja, hogy Tekely kisasszony hosszan betegeskedik, de meggyógyul, s egy kellemes tányára kerül tisztességes körülmények között. Olvasmányai között szerepel Kazimir lengyel király egyházi fogadalmának felbontása a fejedelemség megszerzése érdekében. Ezt a lány Brennernek is elmondja, aki újabb lelkiismereti probléma elé kerül: szabad-e a szerelmet bevallani. Mme Olasmir meghal, de előbb még elmondja, milyen biztató lenne, ha Tekely kisasszony az egyszerű emberek életét élné a paraszti élet gondjai között. Ez az óhaj elragadja Alexina képzeletét, és megkéri a tanya gazdáját, legyen apja s úgy gondoskodjék róla, mint leányáról, Helénáról. Eltépi a múlt-

járól szóló okmányokat, s az Ednor nevet veszi fel, „mint ahogy ezt sokan teszik a pásztornók közül Magyarországon”.

Brenner, aki a városban él, meglátogatja ebben az idilli magányban, amely a romantika előképe, de emlékezett a 18. századi pásztorregényekre is. Egyrészt örül a képzelet játékának, másrészt Alexina jövőjét szeretné anyagilag biztosítani, s ezért elhatározza, hogy elindul Magyarországra az eltépett okmányok megszerzésére és a vagyon elnyerésére. A nantes-i „supérieur” megbízza őt azzal, hogy az oratoriánusok bécsi megtelepedéséről tárgyaljon a császári udvarral. Amikor Brenner kétségét fejezi ki az ottani bizalmatlanság miatt, közli De La Tour generális válaszát, aki szerint Bécsben szívesen gondolnak rá, alkalmas tehát a feladat teljesítésére. Ez örömmel tölti el. A megmaradt pénzt az oratoriánusok által javasolt kereskedőnek ajánlja, aki azt hasznosítani is tudja. Közben elmélkedik azon, hogy milyen álláspontot foglaljon el, vonzza Alexina szépsége és kedvessége, de kitart régebbi elhatározása mellett s elbúcsúzik tőle azzal, hogy három hónap múlva visszajön.

A Thököly- és a Rákóczi-felkelés történetében Prévost az Histoire des Révolutions de Hongrie szemléletét, a mellettük való kiálást tükrözi, s ez számunkra külön is érdeme. Mint Brenner utóélete is példázza, Boldényi Jánosnak (1848) igaza van, amikor a La Hongrie című hetilapban ezt írja: „Nem paradoxon azt állítani, hogy Magyarországot sokkal jobban ismerte a XVII. századi francia társadalom.”

Ezzel a munka befejeződik, Prévost a történetet – mint a genfi kiadó jelezte – nem tudta folytatni. A *Le monde moral* első négy része 1760-ban, az ötödik és hatodik rész 1761-ben, az 1764-es, a hetedik és a nyolcadik résszel együtt Genfben jelenik meg. Az 1785-ös és 1816-os kiadás „revideálja” a szöveget, kihagyásokkal és „hibás” javításokkal. (Erről a szövegkritikai kiadás tájékoztat: Prévost, 1984, 287–288.)

Az 1823-as kiadást *La nièce de Tekeli. Román historique trouvé dans le Couvent d'Oedenburg en Hongrie, le lendemain de la bataille de Raab. Rédigé par l'abbé Prévost et publié par M. M.* címmel G. C. Hubert könyvkereskedő adta ki négy kötetben. A „préface historique”-ban a szerkesztő (akinek kilétét nem tudjuk) elmondja, hogy a munka első részét 1761-ben jelentették meg. A szerkesztő részt vett a magyarországi hadjáratban, a könyvet Sopronban olvasta, mert apja hajdanában Prévost abbé egyik kiadója volt, egyik testvére

pedig az az orvos, akiről a regény szól. Az ottani könyvtár vezetőjétől megtudta, hogy a regény befejezetlen, de olyan írásokat kapott, amelyek „Tekeli”-ről, „Ragotski”-ről, Brennerről és Alexináról szóltak, s amelyek számára érdekeseknek tűntek.

A megjelent könyvben a hibákat kijavította, az elbeszélésben „rendet” teremtet, elhagyott „felesleges vagy idegen részleteket”, megjegyzéseket fűzött a kapott iratokhoz és M. orvos jegyzeteihez. Először XII. Károly történetéről szól La Mottraye 1727-ben Hágában megjelent *Voyages*a alapján, majd Rákóczit mutatja be elsősorban a bécsújhelyi szökés leírásával, melyet az *Histoire des Révolutions de Hongrie*-ből merít. Itt főleg a fejedelemasszony szerepét emeli ki, akit férje letartóztatása után inkább „szerencsétlennek, mint bűnös asszonynak tartottak”. Szépsége, előkelősége s az örömek iránti érzéke feltűnést keltett a korabeli fanyar bécsi környezetben. Elküldte portréját Lehmann kapitánynak, aki Bécsújhelyen kedvelte az örömeket, és „egy kis szerájt rendezett be”. A kapitány ettől annyira meghatózott, hogy hajlandó volt beengedni őt férjéhez. A fejedelemasszony a császárnétól kérte, hogy elmehessen Mariendallba (Marienthal), ahol őt a kapitány testvére várta, aki elvitte Bécsújhelyre. Itt parasztruhába öltözött, s bejutott férjéhez. Együttesen

megnyerték Lehmannt, hogy segítse Rákóczi szökését. Rákócziné visszament Bécsbe, ahol intézkedett a szökés megtervezéséről. A fivér megfelelő katonai öltözetet szerzett, s azt bevitte a várba. A kapitány elküldte az őrt gyertyát gyújtani, a fejedelem pedig Lehmann szobájába ment, s onnan átöltözve megszökött. A kapitány nem követte, s ezért letartóztaták és halálra ítélték. A testvérnek Rákócziné segítségével sikerült elmenekülnie.

Rákóczi fellépett a császár ellen, elfoglalta Kattot (Kállót), és nyolc éven keresztül folytatta a harcot. „1713-ban [!] Magyarország békét kötött a császárral, a fejedelem Franciaországba, majd Törökországba ment, ahol azóta tartózkodott és ahol szerették, akik ismerték és becsülték nagy jó tulajdonságaiért. 1725. [!] április 8-án halt itt meg, közel 56 éves korában. (13)

Ezután szól „Tekeli”-ről (=Tököly), aki apja segítségével kiszökött az ostromlott várból, onnan Lengyelországba, majd Erdélybe ment, ahol „Abafi” első minisztere lett. A felkelők élére állt, és a *Comes Tekeli qui pro Deo et patria pugnat* jelszót választotta, ami nem mindig felelt meg a valóságnak. Kuttyákat idomított, akik az embereket „megölték”, s más alkalmakkor is a „kegyetlenség bizonyítékait” nyújtotta. (Itt tévedésből betettek egy szöveget, amely XII. Károly katonai vezetőinek kiváltásáról szölt.) Nem tudjuk, mit mond a soproni országgyűlésről és a törökkel való kapcsolatokról. 1683-ban Musztafa mellé áll, aki elvonult Bécs alól. Thökölyt akarta bűnbaknak megtenni, de ő Drinápolyba ment, ahol tisztázta magát. 1690-ben a Porta Erdély fejedelmévé teszi, de ott nem tud megmaradni. 1705-ben halt meg, mégpedig „római katolikusként”. „Tekeli grófban több volt a bátorság, mint viselkedésében [’conduite’]; „az utóbbi időkben azonban enyhébb erkölcsöket és nyugodtabb elmét mutatott.” (14) (Ebben az esetben a Leclerc-életrajz és La Mottraye az útmutató.)

Brennerről azt mondja el, amit Prévost abbétól tud, tehát hogy Brassóban született, mint művelt ember lépett Rákóczi szolgálatába, maga írta az 1704-es kiáltványt, ő mutatta be a magyar követeléseket a bécsi udvarnak. Sorsát 1711-ig lehet követni, a többit a regény mondja el.

A regény negyedik kötetének megjelenésekor egy új szerkesztő szól *Conclusion*jában a későbbi történetről, miután a Condé és Conti hercegekről szóló régebbi szerző már három éve halott. Felhívja a figyelmet Prévost „élénk és természetes elokvenciájának tüzeire, amellyel magához kapcsolja az érzékeny lelket. Egyetlen regényhős nem hasonlítható Tekeli unokahúgához. Ez a valóban keleti észjárás (tour d’esprit), ez az égető és különleges képzelet, ez a gyengéd, egzaltált, erényes szív meggyőző és elvarázsol.” (15)

A folytatás pedig úgy hangzik, hogy amikor „Ragotski” Franciaországba jön, ahol szívesen fogadják, Brenner szolgálatába áll. Előbb Nantes-ban az oratoriánusoknál tanul, s filozófiából értekezik, s ott sok őszinte hívet szerzett magának, többek között La Tour, „supérieur”-t. A fejedelem mellett lévén „minden francia, aki a kis udvarhoz tartozott, érdeme szerint becsülte”. Rákóczi orvosa, aki őt Clagnyban gyógyította, különös rokonszenvet érzett iránta. Közben a követ levelet küldött Bécsbe az általa kimentett osztrák kereskedőnek, de semmi hírt nem kapott tőle Alexina papírjairól. Alexinát arra biztatja, hogy jöjjön Párizsba, de a lány nehezen válik meg a kedves vidéktől, végül azonban megérkezik és egy kolostorban helyezik el, ahol Brenner és az orvos sűrűn látogatják. A fejedelemnek iratok híján a lányt bemutatni nem tudta, s erre nem is kerülhetett sor, mert Rákóczi – Prévost szavait idézve – elhatározta, hogy elmegy Törökországba. Brennerre bízva nemcsak „rente”-jét és „pension”-ját, hanem lengyelországi birtokának „adminisztrációját” is. A követ Bécsbe megy, hogy Alexina iratait megszerezze. Kezdetben szívesen fogadják, de eszükbe jut, hogy „tollával és zsenijével a magyar szabadságot szolgálta”, (16) s letartóztatják. Pozsonyba viszik, ahonnan Tekeli egykori hívei kiszabadítják, s újból Franciaországba jön. Itt ismét felkeresi szerelmét, Alexinát és orvos barátját.

Rákóczi, aki sokáig nem hallott róla, az orléans-i herceghez fordul, hogy tartóztassák le. A Bastille-ba zárják, ahol az orvos meglátogatja – a parancsnok kívánságára. Neki

beszéli el élettörténetét. Brenner a bécsi udvarnak tulajdonítja letartóztatását, az orvos azonban felvilágosítja, hogy miről van szó. Elhatározza, hogy eljár érdekében, és az orléans-i hercegtől engedélyt kap kijövetelére. A Bastille-ban azonban Brennert halva találja. Alexina is beteg, s a szörnyű hír hallatára már rajta sem lehet segíteni. Az orvos engedélyt kap, hogy a két embert – deux étres dignes d'un meilleur sort – együvé temessék, és sírkövet („monument”) állít nekik. Mint láttuk, az 1823-as kiadás a romantika szellemében mutatja be Brenner és Alexina történetét – a tragikus befejezéssel.

A *Le monde moral* első négy könyve Jean Sgard szerint Prévost műve, a hatodiktól kezdve gondok merülnek fel a szerzőség körül. A kiadók szerint az ötödik rész még tőle van, de „a munka mégis befejezetlen maradt”, a többi rész „értékes darabokból” áll. Ilyen „kis darabok” a hatodik részben La Mottraye-tól származnak, Thökölyről, XII. Károlyról, Ferioloról, az osztrák kereskedő története a *Jeunesse du Commandeur*-ből és a *Mémoires de Malte*-ből. Sgard megállapítja: „Addig, amíg nem találják meg a Saint-Firmin-i [itt élte Prévost utolsó éveit], hivatalos okmányt, a *Le monde moral* három utolsó »könyv«-t nagyon is gyanúsnak kell tekinteni.” (17)

A munkának két bevezetője van, az első részben a szerző a szív vizsgálatával, a másodikban Brenner tragikus sorsával foglalkozik. Ezt talán Jean Baptiste Dubois meséli el, aki 1740 körül Havasalföldre, Constantin Mavrocordathoz akart orvosnak menni. Lehet – mondja Sgard –, hogy Brenner története újabb regény témája lehetett volna, de erre nincs bizonyíték.

A szatmári béke után van négy esztendő, amikor nem tudják, hogy mi történt vele. Ezt az űrt tölti ki a „furcsa szerelmi kapcsolat”, amely őt – mint Sgard írja – egy corneille-i hősnőhöz, „szellemi lányához”, Alexina Tekelyhez kapcsolja. A követ az „emberi nyomorúság példája”, miután nem tud választani értelme és becsülete között. Ehhez járul az aposztázia – az áttérítés – kérdése, amely a Tekely-lányt és a követet is megkísérti, bár mindketten megmaradnak hitük mellett. Sgard megemlíti a holland kapitány elítélését „a római egyház embereinek cölibátusáról”, Kazimir lengyel király fogadalma feloldásának elmondását vagy a hős összevetését egy „olyan szarvassal, aki futásával akar menekülni”. Ezek olyan megjegyzések, melyek az „elbeszélés rossz érzését fejezik ki”. „A regényíró személyei közül Brenner az, aki a legtitokzatosabb, a legszerencsétlenebb, sorsa által leginkább sújtott.” (18) Az apát és Tekely kisasszony „bűnösök”, az egyik nem meri szerelmét bevallani, a másik olyan képzelet rabja, amely a „délectation”-nak nevezett „veszélyes körbe” tartozik. „Ebben a be nem fejezett és töredékes freskóban – írja Sgard –, ahol egy Rembrandt által képviselt látomások egy Watteau ábrándozásaival váltakoznak, ő maga [Prévost abbé] utoljára teljes mértékben jelen van a bizonytalanságban.” (19)

Ez a magyarázata, hogy Prévost munkásságának egészébe a „fény és az árnyék” jegyében helyezi el Brenner történetét. Az emberi szív történetét értelmezi, de úgy, hogy eljut a boldogtalansághoz, amely minden munkájának „alapanyaga”, s amely szemben áll a rövid ideig tartó boldog szerelemmel. „A regényt mint moralista és mint filozófus vizsgálja, amikor a *Mémoires et aventures* elején megkérdezni, hogy »mi az ember?«, de az egyetlen kérdés, amely művei során választ adott, ez volt: »Mi voltam én?« Ez a kérdés, amelyet minden hőse feltesz; ez uralja az egész munkát; ez határozza meg regényírói hivatását.” (20)

A magyar irodalomtörténet Prévost *Le monde moral*-ját mint olyan művet ismerte meg, amelynek tárgya Magyarország; 1931-ben Hankiss János foglalkozott vele egy Prévostról szóló összefoglaló cikkében. A szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a regényben az orvos és Brenner beszél, de az orvos az, aki leírja a történetet, s ezzel természetesen a szerző, Prévost nézeteit és érzelmeit fejezi ki. Külön kiemeli a követ érdeklődését a pénz iránt, s ezzel kapcsolatban utal a Rákóczi részére biztosított részvények sorsára és Brenner halálára.

Fő feladatának azt tartja, hogy bemutassa Prévost forrásait s ennek kapcsán La Mottraye-t idézi, akitől az abbé részleteket vesz át Thököly sorsáról, XII. Károlyról,

Constantin Brâncoveanu-ról. A neveket Prévost részben tőle, részben Leclerc Thököly-életrajzából veszi át. A *Ketser* nevet a Keczerből következteti, Kadatsynál nem veszi észre, hogy sajtóhiba *Nadasti* helyett, Selutzyt Szöllösi udvarmesterrel azonosítja. Ironikusan szól az Ednor névről, amelyről, mint láttuk, Prévost azt állítja, hogy Magyarországon sokan viselik. Magát a mesét részletesen írja le, de nem foglalkozik a hősök általános sorsával – Prévost műve egészében.

Utal a későbbi kiadásokra, és mindenekelőtt Kont Ignác *Bibliographie française de la Hongrie*-jára, amely az 1823-as kiadást idézi, de a régebbi kiadásokat nem ismeri. (21) A *Le Pour et Contre* alapján szól Prévost érdeklődéséről az *Histoire des Révolutions de Hongrie* és Brenner személye iránt. Megjegyzi, hogy az író érdeklődése Magyarország iránt megfelelt annak a Magyarország-képnek, amely a 18. század elején még érdekelte a francia közvéleményt.

A *Le monde moral* mint a romantikát megelőző történelmi regény, az anekdotázó részletekkel együtt, megőrizte a Bastille-ban öngyilkosságot elkövető Brenner apát emlékét, a szerelem és a becsület konfliktusát mutatva be ellentmondásaival együtt.

A Thököly- és Rákóczi-felkelés történetében Prévost az *Histoire des Révolutions de Hongrie* szemléletét, a mellettük való kiállást tükrözi, s ez számunkra külön is érdeme. Mint Brenner utóélete is példázta, Boldényi Jánosnak (1848) igaza van, amikor a *La Hongrie*című hetilapban ezt írja: „Nem paradoxon azt állítani, hogy Magyarországot sokkal jobban ismerte a XVII. századi francia társadalom.”

Jegyzet

(1) Lásd *Sgard*, 1983. *Sgard* más adatokat idéz, mi az eredetit tartjuk hitelesnek.

(2) „...que pour bien juger du coeur des autres, il lui manque la connaissance du sien. Il travaille à l'acquiescer dans les plis rudes et les plus délicates épreuves. Enfin, il établit sur toutes ses expériences, étrangères et personnelles, des principes qui servent de règle à sa conduite et de fond à ses jugements, dans toute la suite de sa vie.” (*Prévost*, 1984, 287.).

(3) „homme de mérite mais infidèle ministre, dont la négligence ou la dissipation avaient privé la petite cour de Rodosto d'un secours si nécessaire à son entretien.” (*Prévost*, 1984, 381.). A szövegkritikai kiadáshoz kapcsolódva a szerzők Vetésre utalnak mint feljelentőre, Saint-Simon alapján. Erről azonban nincsen szó. Brenner történetét a *Correspondance politique Hongrie* kötetei alapján lehet pontosítani, így például azt, hogy nem 1711 után, hanem jóval előbb tanult az oratoriánusoknál, és hogy 1712-ben jutott el Párizsba (*Prévost*, 1986, 498–500.).

(4) „le Prince ayant obtenu de la reconnaissance autant que de la générosité de LOUIS XIV un asile en Francé, et ce honorable accueil auquel toutes les nations de l'Europe ont applaudi.” (*Prévost*, 1984, 381.).

(5) „...ce caractère actif et ses talents militaires” (*Prévost*, 1984, 381.).

(6) „La seule compassion, soutenue par le goût du mérite, animée peut-être par les charmes de la jeunesse et de la beauté, a pu me faire sortir de ses bornes” (*Prévost*, 1984, 389.).

(7) „... à la vue d'une jeune personne qui joignait dans sa physionomie toutes les grâces de la noblesse, et qui m'avait, de l'adversité, que ce regard un peu

sombre et cet air touchant qui font reconnaître d'un coup les malheureux.” (*Prévost*, 1984, 390.).

(8) „...il était d'ailleurs d'un naturel doux, ami du plaisir dans sa vieillesse, faisant même un honorable usage des trésors qu'il avait la réputation d'avoir amassées, et surtout passionné pour la bonne chère, quoique fort attaché au rite grec, la religion de son pays et de son enfance” (*Prévost*, 1984, 393.). Vess össze erről: *Pippidi és Duğu*, 1971.

(9) „...à la singularité de son éducation, où la science du monde et les les leçons qui forment le coeur ne pouvaient avoir la même part que les principes de religion” (*Prévost*, 1984, 394.).

(10) „Je fus charmé qu'au premier pas qu'elle faisait dans le monde, elle eût un exemple des misères humaines et du jeu des passions, dans un tableau si naturel et si varié” (*Prévost*, 1984, 427.).

(11) „Tel fut jusqu'à sa mort, le palais du plus riche et du plus noble seigneur de Hongrie, qui avait rempli toute l'Europe du bruit de son nom et fit trembler tant de fois la Cour de Vienne – Cette héroïne, aussi célèbre par son courage militaire que sa fermeté dans les infortunes.” (*Prévost*, 1984, 437.).

(12) „Ce ne fut qu'en 1713, que la Hongrie ayant fait la paix avec l'Empereur, le prince Ragotski passa en France et de là à Constantinople, où il a toujours demeuré depuis, estimé de la Cour ottomane, et aimé de tous ceux qui connaissent et savaient apprécier ses grandes qualités. Il y mourut le 8 avril 1725, âgé d'environ 56 ans.” (*La nièce de Tekeli*, I. 34.).

(14) „Le comte Tekeli avait plus de courage que de conduite; mais, dans les derniers – temps, il montra des moeurs plus douces et un esprit plus calme.” Uo. I. 59.

(15) „Le récit de l'abbé Brenner, animé par le feu de l'éloquence vive et naturelle de son illustre interprète, attache puissamment le lecteur, dont l'âme est sensible. Aucune héroïne de romari n'est comparable à la nièce de Tekeli. Ce tour d'esprit oriental, cette brûlante et singulière imagination, ce cœur tendre, exalté, vertueux, captivant et enchantant.” Uo. IV. 163.

(16) „on n'avait point oublié combien sa plume et son génie avaient servi la cause de la liberté Hongroise!” Uo. IV. 172.

(17) „Tant qu'on n'aura pas retourné l'acte établi à la levée des scellées à Saint-Fir-min, il conviendra de considérer les trois derniers „livres” du Monde moral comme extrêmement suspects.” (Sgard, 1989, 570.).

(18) „Brenner est, de tous les personnages du romancier le plus secret, le plus malheureux et le plus accablé par son condition” (Sgard, 1989, 477.).

(19) „Dans cette fresque inachevée et fragmentaire où les visions d'un Rembrandt al-ternent avec les rêveries d'un Watteau, il est une dernière fois présent, immobilisé dans son inquiétude.” (Sgard, 1989, 586.)

(20) „Il a bordé le roman en moraliste et en philosophe: „Qu'est-ce que l'homme?” se demandait dans ces premières pages des Mémoires et aventures; mais la seule question à laquelle il ait répondu, tout au long de son oeuvre est: „Qui ai-je été?” C'est la question que se posent tous ces héros; elle domine son oeuvre, elle définit sa vocation.” (Sgard, 1989, 604.)

(21) Itt említjük, hogy Barbier szerint: „Le nom de l'abbé Prévost est une supposition; l'ouvrage est la composition de Janninet, personnage fort peu connu.” (*Dictionnaire des ouvrages anonymes*, 1963, III. 415.)

Irodalom

Boldényi János (1848): La Hongrie. *Journal hebdomadaire*, július 29.

Dictionnaire des ouvrages anonymes (1963). (Új kiadás)

Hankiss János (1931): Prévost abbé és Magyarországa. *Egyetemes Philológiai Közlöny*, január-június és július-augusztus.

Kont, I. (1912): Le Prince Joseph Rákóczi et la diplomatie française. *Revue de Hongrie*, október. 277.

Kont Ignác (1913): *Bibliographie française de la Hongrie*.

Köpeczi Béla (1991): *A bujdosó Rákóczi. Az utolsó emlékirat*. Budapest.

Köpeczi Béla (1996): *Brenner Domokos*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Köpeczi Béla (2009): *Zrínyi Miklóstól Rákóczi József*. Budapest.

La Mottraye (1727): *Voyages*. Hága.

Sgard, J. (1983): Histoire de Révolutions de Hongrie devant l'opinion française. *Revue du sud-est européen*, 3.

Pippidi, A. – Duțu, A. (1971): L'abbé Prévost et les Roumains. *Revue de littérature comparée*, 45. 228–237.

Prévost (1740): Pour et contre, Paris.

Prévost (1823): *La nièce de Tekeli. Roman historique trouvé dans le Couvent d'O(edenburg) en Hongrie, le lendemain de la bataille de Raab*. Rédigé par l'abbé Prévost et publié par M. M. (1823)

Prévost (1984): Le monde moral. In uő: *Oeuvres*. VI. Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.

Prévost (1986): Commentaries et notes. In: uő: *Oeuvres*. VIII. Presses Universitaires de Grenoble, Grenoble.

Sgard, J. (1989): *Prévost, romancier*. Paris.